

1 Wat is de mens?

1.1 Wie is de mens? Filosofische antropologie

1. **Vragen.** Wie of wat is de mens? Bestaat er zoiets als ons "wezen"?
2. **Plato.** Mens is op weg naar de ideeënwereld als samenstelling van 1) menner=ratio, 2) edel gevleugeld paard=begeerte en 3) gevleugeld paard=emotie/passie. Menselijk is de ziel, niet het lichaam. Ratio/rede op één. Mannen, machthebbers en elite hebben wat meer rede, vrouwen en slaven wat minder.
3. **Aristoteles.** Alles heeft een doel. Dus mens heeft een doel. Moet wel specifiek menselijk zijn. Rede. Wereld als set van in elkaar grijpende doelen; alles is op elkaar afgestemd. Mens = natuur + rede + opleiding. Menselijke natuur is waar we mee beginnen, maar ook hoe we ons ontwikkelen. Rede is de natuurlijke manier van doen.
4. **Christenen/Joods/Genesis.** Mensen boven dieren. Erfzonde. Niet van de boom der kennis eten. Slang verleidt. Vrije wil. Doel = God. Christenen gebruiken het Griekse Plato/Aristoteles-idee rede is goddelijk. Worsteling tegen zonde door ziel is Grieks, door geest is Christelijk. **Augustinus.** Peren stellen omdat stelen in zichzelf leuk is. Zo diep zit erfzonde. **Van Aquino.** Aristoteles plus waarbij doel door God gegeven. Mens is doel van de bestaansorde. Doel is eerste oorzaak der dingen te kennen. Doel van de mens is God te kennen.
5. **Evoluïetheorie.** Tot en met **Linnaeus** een eeuwig geldende classificatie in soorten. Toen kolonialisme en dinosaurusbotten. **Darwin.** 1831. **Galapagos.** Variatie en natuurlijke selectie. Mens is geëvolueerd levend wezen. Slechts gradueel verschil tussen dier en mens. Mens is trillioenen cellen. Telos komt niet eerst. Doel soort van omgekeerd. Proces, geen doel. Vis heeft vissige vorm omdat betere overlevingskansen dan bakstenige vorm. Wat is verschil mens en dier, want meerdere dieren hebben hersenen? Taal, voor sociaal afstemmen en boeken. Gereedschap in hersenen zoals kalender, klok, pen, papier, wiskunde, tijd.
6. **Pascal.** Verschillende culturen. Gewoonte is onze menselijke natuur. Dit is existentialisme.
7. **Sartre.** Mens is niet zus of zo, geen menselijke natuur. Kiest zijn positie, is wat hij van zichzelf maakt.

1.2 Tussen Lichaam & Geest

1. **Descartes.** 1596. Periode van aan alles twijfelen. Wat zeker weten? Denk zelf. Gedachten hebben geen gewicht en geen massa, dus zijn ze onstoffelijk. Ik die denk is noodzakelijk. Ik denk, dus ik ben. Denken is niet afhankelijk van plaats of lichaam. Geest bestaat in mens en in God. Geen stoffelijkheid. Cartesiaans dualisme: geest en substantie. In pijnappelklier komen lichaam en ziel samen. Sindsdien hebben filosofen moeite om lichaam en geest als eenheid te beschouwen. Kritiek. Geest, wat is dat dan? Waar is het van gemaakt? Hoe verloopt wisselwerking tussen geest en lichaam? Hoe beïnvloed materiële wereld immateriële wereld? Fysische wetten van behoud van energie en momentum negeren invloed van geest op materiële wereld. Gezagsverdeling tussen kerk en wetenschap werd in geest en materie opgelost.
2. **Hobbes. Materialisme.** Alles is materie, ook ziel. Heelal is materie in beweging. Activiteit heeft drager nodig. Dit denken we altijd. Gevoelens zijn materieel als endeavors, potentie tot actie.
3. **Psychologie.** Begin 19^eE. Wetenschappelijk onderzoek naar gedachten en gevoelens. Onderzoek mens als materie. Ziel van Descartes is "het spook in de machine".
4. **Behavioristen.** Alle gevoelens/gedachten kunnen in gedrag of neiging tot gedrag beschreven worden. Pijn is gillen of willen gillen.
5. **Computers.** 1950. Brein=computer, ziel=computerprogramma. Turin test klopt niet. Computers begrijpen niet, zijn code-crunchers, missen gevoel voor relevantie en way of doing things. Formele symbolen versus mentale inhoud. Computers alles achter elkaar (tijd), hersenen parallel (ruimte).
6. **Neurowetenschap.** Kan de geest tot iets materieels gereduceerd worden. Dus wegredeneren, oplossen of verklaren, het een in het ander uitdrukken. **Searle.** Wat de mens de mens maakt is bewustzijn. Je kan bewustzijn verklaren, maar niet elimineren. **Dennet.** We stoppen een mannetje ergens in om iets wat we niet begrijpen te verklaren. Mens is gezichtspunt mogelijk gemaakt door lichaamsmachine.

1.3 Ben ik wie ik was?

1. **Vragen.** Hebben wij een onveranderlijk zelf? Zijn we dezelfde persoon als diegene die we zien op oude foto's? Kun je concluderen dat Rembrandt van Rijn hetzelfde blijft omdat zijn ogen in zelfportretten hetzelfde blijven? Zijn wij weer onszelf nadat we geslapen hebben en wakker worden? Kun je een constante, een real me vinden? Kun je mensen verantwoordelijk houden en veroordelen als ze niet onderveranderlijk zijn? Kun je dan eeuwige trouw beloven? Als geen zelf, wie of wat beslist dan, heeft emotie? Mens verandert continu.
2. **Socrates.** Steeds verandering in haren, aanleg, karakter, meningen, begeerte, vreugde, etc. Ontstaan en vergaan. **Hume.** 18^eE. Scan jezelf, scan jezelf later weer, ontdek de overeenkomsten in gewaarwording. Die zijn er niet. Zelf bestaat niet. **Buddha.** There is no self. You are a collection of thoughts and feelings. **Masao Abe.** Verhaal over spiegel, hoofd verloren. Looking for his head with his head. Zentuin. We kunnen het zelf nooit zien, objectiveren.
3. **Descartes.** In "ik denk" is denken een eigenschap van de ziel en ik onvergankelijk. Zelf is een immateriële denksubstantie.
4. **Locke.** 1675. Wat een mens identiteit geeft is een continuum van herinneringen. Het geheugen maakt een zelf. Als een ketting, een snoer met kralen. Ik ben hetzelfde als 10 jaar geleden in zoverre ik het kan onthouden.
5. **Dementie** is verlies van zelf/identiteit.
6. Kamer zien door snelle integratie van deeltjes die je echt ziet. Zo wordt identiteit vergelijkbaar opgebouwd. Samengesteld, eenheid door de tijd heen.
7. Zelf is accumulatie van ervaring, wordt gecreëerd, is niet aanwezig. Is ongelijk aan ziel.
8. **Rorty.** Netwerk van verlangens en ... Taal is voorwaarde voor een zelf.
9. **Dennet.** niet permanent, t'is organisatie. Draaikolk achter steen in een rivier.
10. Betrouwbaarheid van een goed persoon. Langzaam veranderen, zekere continuïteit, karakterconstanten. Verhaal met begin, midden en eind.

1.4 Hoe ontstaat identiteit?

1. **Vragen.** Waardoor wordt de identiteit van een persoon gevormd? Door onze cultuur of bepalen we zelf wie we zijn? **Case Lappen** in Zweden. Je moet je wortels kennen, anders zoek je, sterke identiteit nodig, dan kun je aan jezelf werken. Ik kan niet trots zijn op Zweed, daar haal ik geen kracht uit. Met de hele familie in dezelfde tent slapen, familie dicht bij elkaar. Rendieren weg, dan geen Lap-cultuur meer. Daar wordt onze taal gebruikt.
2. **Aristoteles.** Kijk maar, overal is de mens een zeer sociaal mens, levend in een cultuur, zoals families en grotere verbanden zoals stadstaat.
3. **Descartes.** We bepalen zelf onze identiteit. Losrukken van omgeving. Zelf doen. Alles ter discussie stellen. Vanaf nieuw fundament opbouwen. "Ik besta" is zeker. Nog steeds in het westen. Bijvoorbeeld begrip eigenbelang, of 2-jarige die "eerst kloppen" op de deur heeft staan. Zelfkennis.
4. **Universalisme.** Ieder is anders, maar ook hetzelfde, namelijk een redelijk denkend mens. Culturele verschillen tellen niet zwaar. Verstand is een universeel ideaal. Kolonialisme is het westen, wat als hoeder het verstand over de wereld verspreid waarmee culturele verschillen zullen verdwijnen.
5. **Atomistisch wereldbeeld**, los van alle referenties aan iets anders', klopt niet.
6. **Hegel.** 19^eE. Sociaal, algemeen belang boven persoonlijk belang. Ander nodig om jezelf te zijn. Recognized, status, van belang wat de ander denkt over jou. En voor bescherming. Strijd om jezelf te zijn. Master/slave story. Gevecht op leven en dood. Bijna dode wordt slaaf. Verhoudingen door macht bepaald. Slaaf kijkt ook op zichzelf neer.
7. **Culturele identiteit.** Ontwikkelen als mens is culturele identiteit uitbouwen. Groep heeft bevestiging, acceptatie, recognition van andere groep nodig. Cultuur vernietigen is vernietigen van identiteit van personen. Aboriginal culturen kunnen alleen overleven buiten nationale democratie, nationale wet. Bijvoorbeeld regels ten aanzien van grondgebruik.

1.5 Zijn & bewustzijn

1. Vragen. Wat is werkelijk? Wat is onwerkelijk? Wat is illusie? Wat is waarheid? Wat bestaat echt? Is een allesomvattende verklaring van de werkelijkheid mogelijk?
2. **Husserl. Fenomenologie**, 1900 *Logische Untersuchungen*. Wereld en beleving. Fenomeen: iets wat zich voordoet. Beschrijven, beobachten, blik naar binnen, het subjectieve perspectief, hoe we de wereld ervaren, zonder theorie, doen alsof we niets weten, zonder verwachtingen, zonder technologie. Reflectieve methode: complex patroon van verwachtingen analyseren. De wereld waarin we leven is kleur, geluiden, vorm, de zon komt op. Dummer als unser erfahrung; we ervaren meer als dat we ons bewust zijn. Wil bewustzijn verhogen, methodologie om de waarheid in onszelf te vinden, processen waarmee we begrijpen, waarnemen, wat houdt het in om je ergens van bewust te zijn. Noema is structuur, levenswereld vanuit bepaald perspectief, we weten/bedenken hoe de kamer is. Bewustzijn is altijd op iets gericht, iets fysieks of bedachts, is altijd bewust zijn van ... Gestaltpsychologie geïnteresseerd in dubbele betekenis van hetzelfde plaatje wat wordt bepaald door noema.
3. **Heidegger**. 1927 *Sein und Zeit*. Leerling Husserl. Niet blik op bewustzijn, maar meer naar buiten, op ons in-de-wereld-zijn. Wat is de zin van zijn? Waar zijn we als we in de flow zitten, tijdens doen, handelen, handwerk, arbeiden. Niet reductionistisch; leven is ongelijk aan objecten, ongelijk aan mentale objecten en logica/denken/relaties daartussen; wetenschap ziet mens als ding. Meer basaal of daaronder ligt onze dagelijkse omgang met entiteiten. Mens is enerzijds in de wereld als fysiek ding en anderzijds als geest/denken. Mens is in de wereld, doet dingen, tuig. Hoe gaat de mens met de wereld om: zorg. Primaire begrip van de mens is vanuit activiteit, kennis volgt. Normaliter niet authentiek. Hoe kom je daaruit? Via de gemoedstoestand Angst. Ter wereld komen: 1x geboorte én 1x overkomen van Angst. Moed om te leven. Gaat om authenticiteit: doen met volledige vastbeslotenheid. Ook bij existentialisme gaat het om persoonlijke keuze. Mens is het dier wat moet bepalen wie hij is door te doen.

2 Wat kunnen we weten

2.1 Kennis: rede of ervaring

1. Vragen. Hoe krijgen we betrouwbare kennis? Hoe weten we dat alles een oorzaak heeft? Dat som van drie hoeken 180 graden is?
2. **Rationalisten. Plato**. 4^e EvChr. Onzekere tijd. Doorbraken in wiskunde. Gebaseerd op axioma's. Verstand als bron van kennis. Mathematica betekent dat wat gekend kan worden. De echte driehoek bestaat niet in het echt en kunnen we alleen met de geest bevatten. Ziel leeft voor onze geboorte in een wereld van volmaakte vormen of ideeën die we ons in de wereld van de zintuigen herinneren. **Descartes, Leibniz, Spinoza**. Grote wiskundigen. Kennis via verstand. Omdat er aangeboren waarheden besloten liggen in onze geest. Empirische kennis uit ervaring is altijd contingent. Noodzakelijke waarheid. Gaat voorbij aan werkelijkheid. **Descartes**. We willen alles in wiskundige termen beschrijven. Deeltjes hebben meetkundige eigenschappen als vorm en snelheid. Maar kleur, geluid en smaak kan de wiskunde niet beschrijven. Deze eigenschappen in de ziel. Gras is zwart-wit, ziel voegt groene kleur toe. **Leibniz**. Ervaring vormt aangeboren ideeën. Met logica hoeft kennis niet door ervaring te worden gerechtvaardigd. **William James**. *The sentiment of rationality*. Verlangen om alles te verklaren vanuit basale principes of God.
3. **Empiristen**. 17^e E. Wetenschap, theorieën, wetten, wiskunde, set van ideeën om werkelijkheid te beschrijven. 1473-1543 Copernicus. 1564-1610 Galileï. Aarde niet middelpunt. **John Locke**. Oorsprong kennis in zintuigen en ervaring. Geest is bij geboorte tabula rasa. Er kunnen geen nieuwe enkelvoudige ideeën bedacht worden. Geest maakt kopieën van de werkelijkheid. Geen aangeboren ideeën. Ervaring. **David Hume**. Geen religie. Zintuiglijke impressies zijn veel levendiger dan ideeën die wij vormen. Hume wilde als Newton de menselijke natuur - gevoelens, verlangen, morele oordelen - verklaren. Kennis door ervaring. Elke conclusie over een ervaring is gebaseerd op 'toekomst lijkt op verleden'. Daarom kun je het daarmee niet bewijzen, omdat dat het uitgangspunt was. Geen bewijs dat buitenwereld bestaat, we geloven dat uit gewoonte en verbeelding. **Kritiek**. Hoe kunnen we wiskunde of logische principes begrijpen zonder basis in ervaring? **Putnam**. Wijst beeld van ervaring uit 17^e E als gewaarwording binnenin ons af.

2.2 De wetenschappelijk methode

1. Vragen. Wetenschap heeft de wereld veranderd: genezen, verklaren, vernietigen. Waarop is vertrouwen op de wetenschap gebaseerd? Boekt de wetenschap vooruitgang? Wonderen?
2. 17^e-18^eE. Wetenschappelijke revolutie. **Sir Francis Bacon**. Renaissancefilosoof. Door wetenschap heersen over natuur, maar kijk naar de natuur en reflexie, alleen boekenwijsheid fout. Mieren (verrichters van experimenten, verzamelen), spinnen (denkers, uit eigen lijf web produceren), bij (tussenin, verzamelen en bewerken). **Inductie**. Waarnemingen, patroon, generalisatie. Wetenschappelijke experimenten om waarnemingen te doen. Royal society bestempelt dit als dé methode. **Boyle**. Praktische experimentele aanpak. **Newton** en **Descartes**. Wiskundige benadering, alhoewel geacht de inductieve methode gevolgd te hebben. **Kant**. Door de zuivere rede. Rechter die de natuur verhoort. Wij framen de vragen.
3. 20^eE. **Einstein** 1915. Zette met zwaartekrachttheorie en kwantummechanica alles op zijn kop, ook causaliteit. Er zit creatieve intuïtie, irrationeel element in elke ontdekking. **Popper**. Wetenschappelijk kennis is speculatief. Stoutmoedige ideeën, gewaagde toetsbare gissingen, deels inductie, deels rationalisme, in wezen theoretisch. Falsifiëren, zoeken naar de fout in de theorie, en tot betere theorieën komen. Theorie is voorlopig geldig. **Thomas Kuhn**. Geen aanwas maar revolutionaire omverwerping van theorie. Schaarse korte revolutionaire episoden en lange periodes van werken binnen paradigma, bevestigen en uitbreiden, opruimwerkzaamheden. Onverklaarbaarheden opzij leggen tot nieuw paradigma. Niet steeds verder bouwen. Nieuw paradigma is onvergelijkbaar met oude. Rationaliteit is historisch bepaald. Dus geen inductie, geen regels om theorie af te leiden uit waarnemingen. **Modern**. Niet één wetenschappelijke methode. Hoe werkt moleculaire biologie in de 90'er jaren. Wereld beter begrijpen als er meerdere typen verklaringen mogen. Wetenschap is interactie tussen hand, hoofd en praten.

2.3 Waarheid in de wetenschap

1. Is waarheidsvinding voor wetenschapper een werkbaar begrip? Bestaan atomen? Wat betekent het om te zeggen dat iets waar is?
2. **Correspondentiethorie**. Waarheid: de uitspraak komt overeen, correspondeert met iets in de wereld. Sneeuw is wit of de kat zit op de mat. Mentaal, in taal of gedachten, en extramentaal, eigenschap van de wereld. Gaat er van uit dat er één werkelijkheid in de wereld is.
3. **Wetenschappelijk Realisten**. Er is één werkelijkheid en die kunnen we kennen door middel van wetenschap. **Popper**: steeds dieper begrijpen, niet eindig.
4. Logische, wiskundige of ethische uitspraak kan waar zijn zonder correspondentie. **Coherentie-theorie**. Een idee is waar als die samenvalt met andere ideeën, bv. euclidische meetkunde. Hoort bij **Idealisme**. Er is geen werkelijkheid, alleen onze geestelijke voorstelling, systeem van representatie. Waarheid is de manier waarop ideeën samenhangen. **Consensustheories of truth**. Mensgeoriënteerd concept van waarheid. **Kuhn**. Theorie die past binnen paradigma is waar. Geen objectieve waarheid. Geen anything goes; goede theorieën zijn eenvoudig, niet ad hoc, gebaseerd op veel gegevens en leveren meer verklaringen dan oude theorie. Einsteins theorie ruimte kromt om massa heeft een hoger waarheidsgehalte dan Newton's massa trekt aan.
5. **Pragmatisme of Instrumentalisme**. **William James**. Waarheid is geen statische, inerte status, die één maal gekend kan en hoeft te worden. Waar is niet status, maar een gebeurtenis. Een theorie is waar als ze werkt, een economie laten draaien, een brug gebouwd kan worden, aspecten van de wereld om ons heen verkent, voorspelt, verklaart, bruikbaar is, betrouwbaar voor het doel. Wat heeft de theorie voor gevolgen voor iemand. Ware ideeën kunnen we vergelijken en geldig verklaren.
6. Uitleiding Kwantumtheorie. Niet vast te stellen of elektronen deeltjes of golven zijn. Bij dubbelspleetexperiment is baan niet bekend; meten van snelheid óf positie. Instrumentalisten zeggen we begrijpen het niet, het is niet de werkelijkheid, maar het werkt. Realistische benadering van Einstein: fysica gaat niet om experimenteren, voorspellingen, maar om het zoeken naar de subtielste, diepverborgen kenmerken van het heelal. De realist wil dieper, dieper, dieper. Zoek diepere categorieën dan ruimte en tijd om het te begrijpen. Geünificeerde veldentheorie is niet gelukt. Uitleiding geen Waarheid, Werkelijkheid of Bewijs. In het dagelijks leven zijn er vele waarheden. Geen allesomvattende definitie van waarheid die alle waarheden omvat.

2.4 Wat aan de waarneming vooraf gaat

1. Vragen. Hoe werkt waarneming? Wat weten we van de wereld? Wereld echt? Of schiept geest de wereld? Hoe komen we tot kennis? Is ene gebeurtenis oorzaak van de andere? Hoe weet ik dat?
2. **Rationalisten (Leibniz en Descartes)** kennis door nadenken en redeneren. **Empiristen** (Engeland) zintuigen zijn de enige bron van kennis.
3. David **Hume**. **Scepticisme**. De ene gebeurtenis volgt de andere gebeurtenis. Maar we zien nooit enig verband. Ervaring kan niet bewijzen dat elke gebeurtenis een oorzaak heeft.
4. **Verlichting**. Kracht van de rede. Ieder kan waarheid vinden, die voor allen hetzelfde zou zijn. Gezag in twijfel trekken. Heb de moed om je eigen verstand te gebruiken.
5. **Kant**. De filosofie heeft aantal vanzelfsprekendheden niet bewezen: onze ervaring verschaft ons informatie over de wereld, gebeurtenissen hebben een oorzaak en dingen verdwijnen niet in het niets. **Kennisleer/epistemologie**. Buiten de menselijk geest bestaat het ding-an-sich, waar we niets over weten. De geest schiept de wereld door ervaringen te gieten in de vorm van de a priori in de mens bestaande concepten als ruimte, tijd, eenheid, hoeveelheid, oorzaak en gevolg, dingen en eigenschappen. Synthese van rationalisme en empirisme, rede en zintuigen. Bij Newton Euclidische meetkunde a priori, zwaartekrachtwetten a posteriori. Dus niet kennis moet zich conformeren aan objecten, maar objecten moeten zich conformeren aan kennis. **Kritiek**. We nemen blijkbaar wel aan dat het ding-an-sich bestaat. Kant's a priori concepten ruimte, tijd, oorzaak en gevolg zijn door kwantummechanica en relativiteitstheorie veranderd.
6. **Romantiek**. Nadruk op wat Kant had weggelaten: geschiedenis, cultuur, taal. Exotisch zaken, gevoelens, emoties boven verstand.
7. **Von Humboldt**. Mens schiept, maar vanuit taal en cultuur, en niet universele aangeboren principes. Dat kan per taal verschillen, met een eigen weltanschauung, eigen concepten.
8. **Universalisme**. De wereld is voor ons allemaal hetzelfde. Kant.
9. **Relativisme**. We leven in verschillende werelden.

2.5 De strijd tegen het misverstand

1. Vragen. Begrijpen we elkaar? **Hermeneutiek**. De kunst van het interpreteren. "Ik heb het niet gedaan" betekent het is niet mijn schuld, ik deed het niet met opzet. Betekenis van een tekst.
2. Goden, Hermes, Orakel. God en de bijbel. Allegorische interpretatie. Priester of zelf.
3. **Schleiermacher**. Regels voor interpretatie. Hermeneutiek. Een tekst is een produkt van een tijdperk en dient historisch geïnterpreteerd. Intenties van de auteur moeten duidelijk zijn. **Dilthey**. Past theorie toe op schilderen. Schilder kennen. Verstaan. Verschil tussen "verliefdheid" verklaren en verstaan, verstehen, inleven. **Kritiek**. Kunnen originele intenties achterhaald worden? Auteur met intenties, maar ook wat de lezers door de tijd van de tekst maken, betekenisinhoud.
4. **Hans Georg Gadamer**. 1900. **Interpretatiekunde**. Waardoor hebben twee mensen of twee culturen elkaar niets meer te zeggen? De kunst om te kunnen horen, luisteren, de plicht tot begrijpen, niet dommer zijn dan je bent. Objectieve kennis loslaten, vragen stellen aan de tekst vanuit eigen subjectieve ervaring, vooroordelen gebruiken voor interpretatie. Taal, woorden, ideologieën zijn belangrijk. De kunst van het begrijpen, niet van het verklaren.
5. **Leibniz**. Mathematische taal ontwikkeld. Geen misverstanden. Bevatte de wetten van het denken. Als je die begreep en toepaste dan geen misverstanden.
6. **Wittgenstein** Ontwikkelde pure taal, eenduidig. De *Tractatus logico-philosophicus*. Taal moet een exacte representatie van de wereld zijn. Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen. Bijvoorbeeld zin van het leven. Daarna hermeneuticus. *Philosophische Untersuchungen*. Wereld heeft geen ultieme metafysische structuur. We tonen niet hoe Taal Betekenis heeft. Taalspelen. Betekenis wordt gemaakt in het gebruik. Binnen samenstellingen van mensen, activiteiten, praktijken, spelletjes, beroepen, creatieve activiteiten heb je woorden voor regels, oordelen, alleen begrijpelijk binnen die activiteit.
7. **Lyotard**. Je kunt het ene taalspel niet vertalen in het andere. We navigeren van eiland naar eiland. Verschillend discours.
8. **Derrida**. Religieuze handeling bij uitstek: Een ander op zijn woord geloven is de basis van alle uitwisselingen en beloften.

2.6 Wat is werkelijkheid

1. Vragen. Hoe is het werkelijk? Wat is werkelijk? Wat is de basis van alle dingen? **Metafysica**. Ware aard van de werkelijkheid. **Ontologie**. Basisonderdelen waarmee je een wereld construeert. **Kosmologie**. Hoe verbind je ontologische onderdelen tot het systeem wereld.
2. **Materialisme**. Werkelijkheid is stoffelijke wereld, fysieke dingen. **Democritus**. 5^eEvChr. Alles bestaat uit rondstuijterende en zich aan elkaar hechtende minuscule atomen. **Hobbes**. Wetenschappelijke revolutie. Beschrijf werkelijkheid zo dat ze door de wetenschap kan worden begrepen. Werkelijkheid bestaat uit materie; daarbuiten is niets. Menselijk lichaam is een machine. Wel een maker. **Kritiek**. De innerlijke bewustzijnsstroom – grap, kaartspelen – lijkt niet materieel.
3. **Idealisme**. Werkelijkheid bestaat uit ideeën. **Chalmers**. Voor bewustzijn is extra basisingrediënt nodig: bewustzijn, net als ruimte, tijd, massa. **Berkeley**. Hoe past God en ziel in materialisme? De ziel is een spirituele substantie en onsterfelijk. We kennen de wereld door middel van ideeën en gewaarwordingen. Dingen bestaan in de geest van God. Materie bestaat niet. **Christelijke Hemel**, **Plato's** ideeën, of **Spinoza's** opvatting dat God en de natuur één zijn zijn ook geloven in een geestelijke wereld die anders dan de stoffelijke wereld is.
4. **Pragmatisme**. **William James**. Werkelijkheid definiëren in termen van praktische gevolgen. **Searle**: the way we have to think and talk in order to lead our lives. **Evoluтиetheorie**. Taal is een middel om te overleven in plaats van een abstract middel om de werkelijkheid mee te beschrijven.
5. **Realisten**. Werkelijkheid bestaat objectief, onafhankelijk van mijn kijk, en kan begrepen worden.
6. **Anti-realist**. We construeren de werkelijkheid. Sterrenbeelden. **Searle**. Praten over de werkelijke wereld in de sociale constructie taal. Geen feiten die los staan van onze taal en denkprocessen. Elk feit over bomen moet het geconstrueerde woord 'boom' hebben. Heleboel beschrijvingen mogelijk. **Maatschappelijke conditionering**. **Plato**. Gelijkenis van de grot. Zelfde. Ideeën overnemen van anderen. Waarheid alleen als je voor jezelf denkt.
7. Werkelijkheid is **sociale constructie**. Institutionele gegevens zoals geld, huwelijk, overheid, taal, eigendom, cocktailparty's. Rondom die functies organiseren we ons leven. Instituties en individuele gedachten nauw verweven. Zonder familie geen individu.

3 Wat moeten we doen?

3.1 Op zoek naar een absolute moraal

1. Vragen Wat is goed of fout? Waarop baseren we dat? Mogen we oordelen over anderen?
2. **Moreel relativisme**. Meerdere moralen mogelijk. Wijzigen in plaats en tijd. Eén kiezen. Niet één ware. Van anderen respecteren. Is wel een algemeen geldende regel. **Multicultureel**. Niet anderen beoordelen met jouw normen. **Cultuurverschillen**. Wereld is interessanter, verrijkt kunst en literatuur. Er zijn veel praktijken cultuurproducten.
3. **Universele moraal**. Verderfelijke opvatting dat onze moraal ophoud bij onze landsgrenzen. Doodstraf, vrouwenhandel, volkerenmoord. Never shock people with behaviour inconsistent with their culture. Is dat een universele of particularistische regel?
4. **Menselijk welzijn**. De juiste dingen doen is dat je het belang dient van de mensen voor wie jouw daden gevolgen hebben. Het belang van ieder moet gelijk gewicht hebben. Hoe bepalen? Wie?
5. In ethiek bestaan **geen methoden** om tot overeenstemming te komen.
6. **Emotivisme**. Taal gebruikt voor vaststellen van feiten en uitdrukken van emotie. Morele uitspraken hebben twee functies: ze drukken onze emoties uit en ze vormen een leidraad voor mensen om uit te maken wat ze moeten doen. Bv doden: "Killing, ech" en "ik vraag je niet te doden".
7. **Uitleiding**. Een morele uitspraak is nooit waar of onwaar. Omdat geboden, verlangens niet waar of onwaar zijn. Gaat om eerlijkheid, je verplaatsen in de ander en afstand nemen van vooroordelen en eigen voorkeuren. Als geen kinderarbeid de hongerdood zou betekenen dan niet. Je kunt zowel uiting geven aan waar je in gelooft als proberen ruimte te geven met respect voor wat anderen geloven. We leven met anderen. En we zijn afhankelijk van ze, ook als we het niet met ze eens zijn. In sommige gevallen eens, in andere gevallen niet eens. Ambigu. We slagen er toch in samen te leven.

3.2 Een ethiek van de rekensommen

1. Inleiding. Arne Naes. Samen met westerse milieubeweging verzet tegen grote schadelijke projecten. Case grote dam bouwen voor elektriciteit in Borneo/Maleisië.
2. **Utilitarisme**. Verlichting **Bentham**. Beroep op rede, niet emoties. Beoordelen van dingen op hun gevolgen. Voor zo veel mogelijk mensen maximalisering genot en geluk, minimalisering leed en verdriet. Dingen zijn niet goed of fout in zichzelf; abstracte principes als 'vertel altijd de waarheid' kunnen rampzalige gevolgen hebben. Gelijkheid leidt tot het grootst algemeen welzijn; democratie en vrouwenkiesrecht. Geen gezag, geen boekenwijsheid. **Mill**. Utilitarist in de geest van Bentham. Als jonge twintiger geestelijke crisis met als inzicht belang van poëzie, muziek en natuur. Compromis, samenbrengen. Als ik streef naar het grootste geluk voor de meeste mensen dan word ik niet gelukkig, en voor hem was die meerwaarde poëzie. Mill voegt kwalitatief element toe aan meetlat van Bentham. Hogere en lagere vormen van genot. Mozart hoger dan goede maaltijd.
3. **Kritiek**. **Glover** Niet mee in genot boven alles. Wel in als **consequentialism/pluralistische theorie** voldoende rijk gemaakt. Erg moeilijk geluk van individuen te meten en te vergelijken, eist erg veel kennis. Utilitarisme is onderzoeksproject, geeft inzicht. Het doel heiligt de middelen, ook moord? Nadelen worden onderschat. Naast genot en verdriet andere waarden toevoegen als kennis, schoonheid, leven. En dieren, planten, bergen, diversiteit.
4. Of je mag één persoon niet **opofferen** te bate van anderen. Opofferen is onderdeel van samenleven.

3.3 De regels van de rede

1. **Kant**. 1724. Was gelovig, maar alle **heteronome** ethieken worden verworpen. Winst ten opzichte van de bijbel is **autonome** moraliteit.
2. Het hoogste gezag is de **rede**, met al zijn beperkingen en mogelijkheden, want zal nooit de waarheid over God of het geloof kunnen vastleggen.
3. Niets kan onvoorwaardelijk als goed worden beschouwd. Behalve een goede wil die voldoet aan de morele plicht van de mens. Met **goede wil** en goede bedoelingen kom je vanzelf tot goed handelen.
4. Het morele onderwerp is alleen in de mens. En in God, maar daar kun je niets over zeggen. Volgens Kant zijn mensen morele wezens omdat ze nee kunnen zeggen tegen hun verlangens. Ze kunnen hun daden kiezen door er over na te denken. Morele regels zijn regels van de rede, zijn te begrijpen. We kunnen niet alleen weten wat is maar ook wat zou moeten zijn. Mensen kunnen hun toekomst bepalen, daarom hebben ze ook de verantwoordelijkheid om het goede te kiezen.
5. **Categorische imperatief**. Handel alleen volgens die maxime (regel die iemand zichzelf stelt) waarvan je kunt willen dat ze een algemene wet wordt.
6. **Tweede vorm** van categorische imperatief. Behandel mensen niet alleen als middel, maar ook als doel. Waardigheid van mensen. Mensen zijn gelijkwaardig. Elk individu verdient net zo veel respect als je zelf verdient.
7. **Intenties**. De wil achter een handeling is het enige wat telt. Geen uitzonderingen: niet liegen tegen de moordenaar die in achtervolging vraagt welke kant zijn slachtoffer op liep. **Non-consequentialistisch**. Consequenties worden niet overwogen. Godsdiensten doen dat ook. We kunnen gevolgen niet kennen. Plus consequenties zijn niet onze schuld. Kant gaat er vanuit dat regels niet kunnen botsen.

3.4 Morele dilemma's

1. **Consequentialism.** Je vraagt je af of iets goed is, in het licht van de gevolgen, niet vanuit je principes. **Utilitarisme.** Goed is wat het grootste nut heeft. Verschillende definities van nut. Vereist dus dat je gevolgen kunt inschatten, voor alle belanghebbenden. Wat niet kan.
2. **Deugdenethiek. Aristoteles.** Denken over je leven als geheel. Het goede bestaat alleen in iemands karakter, in hoe iemand met situaties omgaat. Erkenning dat een mensenleven vol conflicten zit. Iedere situatie is anders, geen vaste regels, geen goede beslissing. Keuze bij jouw persoonlijke ideeën. Denken over emoties, vinden dat het goed of slecht gaat, over verplichtingen aan anderen, over vrienden, maatschappelijke verantwoordelijkheden. Deugden komen tot uiting in onze daden en ons gedrag is vormend voor onze deugden. Je kunt je trainen in goede eigenschappen, zoals moed, integriteit, eerlijkheid. Ethische kwesties voortdurend heroverwegen.
3. **Case.** Geboren met 26 weken. Moreel dilemma: doorbehandelen of stoppen. "Laat ze (de artsen) maar doen wat goed is." **Kant.** Kan kind zich in vrijheid ontwikkelen? Wat zou hun wil zijn die we moeten respecteren? Alles doen om hun ontwikkeling en geluk te bevorderen. **Consequentialism.** Wat zijn gevolgen? Zijn die bekend? Wiens belangen? Hoe afwegen? **Deugdenethiek.** Wat zal leven van kind zijn? Kansen en mogelijkheden? Menswaardig bestaan of lijden? Wat betekent keuze voor mijn leven? Invloed op de deugden van ouders en artsen? Wat zou het moedige zijn? Wat het compassievolle?
4. **Uitleiding.** Sommige denken dat als je aan een kant staat, dat alle argumenten daarvoor moeten spreken. Wijsheid in ethiek is beter omschreven als 'redelijk' dan als 'rationeel'. Ethiek levert geen pasklare antwoorden op. Ethiek is het leren omgaan met tragische situaties. Onderkennen dat we bij een dilemma altijd iets fout doen, zodat we prikkels krijgen om het voortaan beter te doen.

3.5 Waarom een regering?

1. **Vragen.** Wat geeft de staat het recht te regeren over zijn burgers? Waarom moeten wij de staat gehoorzamen? Mogen we ons verzetten tegen de staat? **Politieke filosofie.**
2. **Hobbes.** 17^eE, Engelse burgeroorlog, VS puriteinen. **Sociaal contract theorie.** Mensen vormen regering om ons te beschermen tegen elkaar; zonder regering is leven gewelddadig en van korte duur. **Locke.** Wederzijds behoud van eigendom: van leven, vrijheid en bezittingen. De wil van de meerderheid bepaalt de vorm van de regering. **Hume.** Regeringen nu en in het verleden zijn gebaseerd op usurpatie of verovering of beiden. Zonder ook maar de schijn van vrijwillige instemming van de kant van het volk.
3. **Rawls.** 1970. *A theory of justice.* Vanachter denkbeeldige sluier waarin niemand weet wat zijn positie zal worden stellen ze regels op zoals die in samenleving worden gehanteerd. Rechtvaardige regels: 1) gelijkheid rechten en plichten, 2) sociale en economische ongelijkheden als daar compensaties tegenover staan. Individuele rechten hoger dan andere waarden. Rechtvaardigheid niet gebaseerd op één bepaalde opvatting van welzijn. **Dworkin.** Iedere burger moet een gelijk aandeel hebben in het collectieve zelfbestuur. Geen instemming volk nodig.
4. **Liberalen.** Regering moet neutraal blijven. Individuen hebben eigen waarden en doelen.
5. **Communitaristen.** Mensen die een cultuur en waardestelsel delen vormen een gemeenschap, waaruit staat groeit. Traditionele waarden. Morele banden die we met tradities, culturen en gemeenschappen hebben. Bijdrage leveren. **Aristoteles.** Politiek komt voort uit de menselijke natuur; het individu kan zich niet redden in een staat van afzondering. Volledig mens worden door vaardigheden te ontwikkelen - oordeelkundigheid en overleg - om te kunnen deelnemen aan zelfbestuur.
6. **Republikanisme.** Mensen kunnen zichzelf besturen. Streeft naar verschillende meningen. Het gemeenschappelijk goed, en niet de optelsom van individuele rechten.
7. **Hegel.** 18^eE. Staat wordt gecreëerd door burgers. Voedt ze op in zelfbestuur, cultuur en algemeen welzijn. Onszelf en elkaar begrijpen en relaties vorm geven. Handelen volgens gemeenschappelijke wil. Is het fundament. Binnen de staat verwezenlijkt het individu zich. Ware vrijheid door persoonlijke belangen ondergeschikt te maken aan gemeenschappelijk welzijn.
8. **Sandel.** Geen verbinding tussen rechten van het individu en universele, mondiale politieke moraal.
9. **Uitleiding.** Samenhang algemene welvaart, individuele rechten en vrijheden en deugdzaamheid?

3.6 De rechtvaardige samenleving

1. **Inleiding.** Alle mensen even gelukkig? Even veel geld? Herverdeling naar 3^e wereld? Kansen verschillen. Rechtvaardigheid als in misdaad en straf. Of rechtvaardigheid in verdeling van middelen van bestaan. **Distributive justice.** Eigen verantwoordelijkheid voor bepaalde keuzes.
2. **Aristoteles.** Rechtvaardigheid is gelijken gelijk behandelen en niet gelijken niet gelijk. Alle vrije burgers hebben deel aan gemeenschappelijke taart en politiek. Politiek zorgt voor onderwijs en materiële middelen zodat je kunt functioneren als compleet mens.
3. **Marx. Engels.** 1848. *Communistisch manifest.* Aristoteles. Het idee van een rijk mens, die rijk aan behoeften is en voor wie de staat zorgt in alles wat nodig is om als mens te functioneren. Wereld veranderen. **Socialisme. Communisme.** Door eenieder volgens zijn mogelijkheden, voor eenieder naar zijn behoeften. Door communisme is rechtvaardigheidsprobleem opgelost omdat middelen niet langer schaars zouden zijn, alles zou in overvloed aanwezig zijn. Iedereen zou vrijwillig aan de maatschappij bijdragen wat hij kon. Aantrekkelijk maar utopie.
4. **Rawls** 1971. *A theory of justice.* Stel we weten niet hoe we in de wereld gezet worden en hoe het ons vergaat. Over welk rechtvaardigheidsprincipe zouden we het dan eens worden. Alleen ongelijkheid toegestaan als die ten goede komt aan de armen. **Dworkin.** Het gaat niet om rechtvaardigheid, maar om religie en leefwijze.
5. **Nozick.** 1980. *Thatcher. Reagan. New conservatism.* Recht op bezit essentieel. Niemand mag dat afpakken. Ook de staat niet. Redistributie is diefstal. Bezuinigen op sociale voorzieningen.
6. **Kritiek.** Kloof arm en rijk is niet oneerlijk, maar corrumperend: voor de armen omdat bezig met eten; voor de rijken omdat bezig met luxe en verlies contact met het leven.
7. **Singer.** Geluk. Wereldwijd rechtvaardig. Verdelen. **Zweed.** 50 miljard dollar per jaar. **Nussbaum.** Focus op een strenge naleving van politieke rechten en vrijheden en vormen van economische hulp, empowerment. Banen creëren. Kleine lening. Iets leren zoals boekhouding.

4 Hoop, Geloof en Schoonheid

4.1 Wat is kunst?

1. **Inleiding.** Wat is kunst? Schokkend, mooi, diepere waarden, visie op de wereld? Verschil tussen een flessenrek kunst-flessenrek? Hoe praten we over kunst?
2. **Oudheid.** Kunst moet leerzaam zijn. **Plato.** De kunsten verleiden ons met hun schoonheid. Kunnen beter naar de wereld kijken om iets te leren; is al een afschaduw van de wereld van de ideeën.
3. **1) Mimesis.** Kunst is **representatie** van de werkelijkheid. Italië ME. Spirituele, symbolische representatie. **Portretten.** Representatie van welke realiteit? **2) Expressie.** 18e E Romantiek. Verbeeldingskracht, fantasie, innerlijk van de mens, originaliteit, gevoelswereld, emotie. Expressie van liefde, woede, afschuw, eenzaamheid. **Rousseau.** **3) Formalisme. Mondriaan.** Het is zoals het is; geen representatie, geen expressie. Een schilderij is niet vrolijk, dramatisch of verontrustend. Niet realistisch. Wordt beschreven in technische termen: compositie, balans, harmonie en kleuren.
4. **Conceptueel.** 1880's. Minder geloof in waarheid, goedheid en schoonheid. **Dadaïsten. Duchamp.** *Readymades.* *Fiets in het museum.* Kunst als expressiemiddel, zintuiglijk en visueel, maar vooral appellerend aan hersenen en intellect. Vraag "is een flessenrek nog kunst?" wordt onderdeel van kunstwerk. Draait om definitie van kunst. Kunst is filosofie geworden, conceptueel. Kunst niet als doel op zich. Schoonheid niet belangrijk. **Dickie.** Wat kunst is, is afhankelijk van gesprek over kunst; de museale praktijk. **Kritiek. Wolterstorff.** Kunst nu, creativiteit en vernieuwing, refererend aan traditie, representeert niets, drukt niets uit/geen waarheid, heeft als concept weinig zin meer. **Danto.** Wat het verschil is tussen een kunstwerk en een gewoon ding die precies op elkaar lijken is een filosofische vraag. Einde van de kunst: het is niet interessant meer.
5. **Doorman.** Kunst vertoont nog altijd vooruitgang, commentaar op omringende kunstwerken, heeft een cognitieve waarde, kennis opdoen, leert ons nieuwe manieren naar de wereld te kijken.
6. **Lyotard.** Grotschilderingen uit de oertijd geen representatie. Er is een stijl, de uitdrukking van diepere waarden: het heilige, sacrale, mythische, goddelijke. Kunst laat zich niet stoppen, verrast, overvalt, schudt wakker. **Het sublieme. Kant.** Vreugde en verdriet, blijdschap en bedreiging. Kathedraal vervoert en verheft de ziel. Door die vervoering kan onze ziel ons ontglippen.

4.2 Filozofen over God

1. Vragen. Hoe kan de wereld? Waarom bestaat dit alles? Waarom bestaan wij? Antwoord in religie: God. Persoonlijke crisis, afschuwelijk lijden: worden we op de proef gesteld? Zelf zin zoeken.
2. **Aquino**. *Summa Theologica*. Als er een laatste verklaring zou zijn voor alles wat er gebeurt moet er een wezen zijn dat niet kan ontstaan. Die eerste onbewogen beweging is God. **Smith**. Is oorzaak voor oerknal Aquino's God? Of uit een vorig of in een ander heelal?
3. **Teleologisch**. **Paley**. 1802. Er moet een horlogemaker zijn, doel en ontwerp.
4. **Darwin**. 1859. *Origin of Species*. Door natuurlijke selectie overleven organismen die zich aanpassen, rest niet. Ontwerp en patroon ja, centrale geest of doel nee.
5. Moet door God geschapen zijn, want het is zo mooi (bloem of zwaartekracht), kans was zo klein. Waarom via zo'n omweg geschapen? Bizarre uitzonderingsregel dat God dit heeft doen beginnen.
6. **Troost, leed**. God is menselijke uitvinding om ons troost te schenken in de boze werkelijkheid. Waarom maakt God, goed en almachtig, niet een eind aan alle kwaad en leed? Doel is niet geluk, maar kennen van God. Moet dat zo? God wil dat de mens vrij is en verantwoordelijkheid heeft.
7. **Religieuze ervaring**. Middels gebed, meditatie, bedevaart een religieuze ervaring, ontmoeting, openbaring, relatie met God, onthulling over God, lichamelijke of geestelijke genezing. **Kritiek**. Ervaring hangt af van de cultuur. Menselijke oorsprong? **Churchland**. Hersenen in staat tot creëren van illusies en hallucinaties. **Velasquez**. Het bestaan van God bewijzen middels dit soort ervaringen wordt ondergaven doordat er altijd andere verklaringen mogelijk zijn. **Persinger**. Magnetische prikkels op slaapkwabgebied veroorzaakt gevoel van een overweldigende aanwezigheid, een religieus gevoel. **Wainwright**. De meeste mystici zijn evenwichtig, redelijk en intelligent. **Swinburne**. Het principe van goedgelovigheid: als er geen gegronde regel is om aan een ervaring te twijfelen, is het redelijk om te geloven dat die bestaat.
8. **Uitleiding**. Je kunt geloven of niet; je kunt niet beslissen dat God bestaat. Als ik door een overweldigende ervaring weet dat God bestaat dan spelen cognitieve processen geen rol meer. Waarom zou je niet ons universum als het meest waardevolle beschouwen?

4.3 Wat is tijd?

1. **Inleiding**. Wat is tijd? 1884 standaardtijd. Maar waardoor is het tijd? Doordat wij het waarnemen, meten en tellen. Wat meten we eigenlijk? Is tijd een onderdeel van de stoffelijke wereld?
2. Kalender linkt **kosmologische** en **fenomenologische tijd** van de ziel. **Ricoeur**. Paradox; tijdens kosmisch onbeduidende levens-tijdsspanne dienen alle belangrijke vragen zich aan.
3. **Identiteit**. **Davis**. Persoonlijke identiteit, het zelf, ziel, is nauw verweven met ons geheugen, en is een aaneenschakeling van ervaringen. **Follesdal**. We structureren de wereld in nu, terug en vooruit. Invloed van tijdmetingen op zelf- en tijdsbesef? Bedenken wat ik hierna ga doen.
4. **Aristoteles**. Tijd, eindeloos of van een beperkte lengte, **bestaat uit niet** meer of nog niet. Hoe kunnen we iets bevatten wat bestaat uit niet bestaande elementen. Oftewel: hoe dik is het heden? Het heden is de grens tussen verleden en toekomst. Alle drie bestaan niet. Tijd is dus een niets. **McTaggart**. 1927. Hoe verenigen we "er is maar één heden" en "ieder moment is een huidig moment". Tijd is onwerkelijk. **Craig**. Heeft het heden een bevoorrechte status waar het de werkelijkheid betreft of is 'het temporele worden' een illusie van het menselijk bewustzijn?
5. **Smith**. **Relationele opvatting** tijd is wat er gebeurt. Of tijd is een grootheid op zichzelf.
6. **Kant**. **A priori**. Tijd is de manier waarop onze geest onze ervaringen organiseert. En dus is de wereld temporeel.
7. **Augustinus**. Wat is tijd? Als niemand het me vraagt weet ik het; niet als ik het wil uitleggen.
8. **Newton**. **Absolute tijd**. Ruimte en tijd zijn a priori vormen waarbinnen onze ervaringen plaatsvinden. Dat absolute nu is iets wat voortdurend doorloopt naar de toekomst als een soort vloedgolf van het 'worden'. **Einstein**. **Relativiteitstheoriën**. Ruimte en tijd zijn in wezen hetzelfde.
 1. Er is geen absolute ruimte en 2. de lichtsnelheid is altijd constant in ieders waarneming. Het verleden van de een is het heden van de ander. We bestuderen eerder de tijdmeting dan de tijd zelf.

4.4 Hebben we een vrije wil?

1. **Inleiding.** Hebben we een vrije wil? Belangrijk voor zelfbeeld en hoe je anderen behandelt. **Wilsvrijheid.** Bij keuze als je het een kan doen en ook het ander kan doen.
2. **Oudheid.** Mens is een redelijk, vrij, moreel denkend mens. Uit verschillende alternatieven kiezen omdat we verschillende drijfveren hebben. **Plato.** Ziel bestaat uit een rationeel en een irrationeel deel. Zelfbeheersing is door rede gecontroleerde begeerte. **Sartre. Existentialisme.** De mens bepaald zichzelf, is veroordeeld tot vrijheid, draagt de last van de wereld op zijn schouders, verkeerd in de waan dat ze niet vrij zijn om te kiezen.
3. **Deterministen.** Handelen en denken worden bepaald door de natuurlijke wetten van oorzaak en gevolg. **Kritiek. Moreel besef** hoort niet thuis in een wereld zonder wilsvrijheid. **Dennett.** Op verschillende niveau's zien als mechanistisch of als intentioneel systeem waarbij personen handelen op grond van redenen, waarnemingen en intenties gebaseerd op inzichten en verlangens. **Kwantummechanica.** Gedrag van kleine deeltjes is niet altijd te voorspellen. Afwezigheid van determinisme is niet gelijk aan vrij handelende personen die controle over hun gedrag hebben. Je kunt niet bewijzen dat je een vrije wil hebt.
4. **Freud.** Ons gedrag wordt beheerst door onbewuste psychische verlangens, niet vrij. **Kritiek. Watson.** Niet zozeer deterministisch, alswel een zekere irrationaliteit van de wil.
5. **Compatibilisten.** Zowel determinisme als vrije wil. **Hobbes. 17^eE.** Vrijheid en noodzakelijkheid gaan samen. Water heeft de vrijheid en de noodzaak om naar beneden te stromen. Daden komen voort uit wil, dus vrijheid, op basis van een reden, dus noodzakelijkheid. Verlangens zijn gedetermineerd. **Modern.** Persoon is vrij als haar wil uitdrukking geeft aan authentieke normen, waarden, verlangens en ware zelf. Soms willen mensen vreemde dingen. **Incompatibilisten**
6. **Kant.** Fenomenale wereld gedetermineerd; noemenale wereld wetten van de rede. **Schopenhauer.** Mens kan doen wat hij wil, maar niet bepalen wat hij wil. **Van Ingen.** Vrij om te kiezen in grote beslissingen in het leven, waar er meerdere keuzes zijn. **Dennett.** Free will is to be moved by reasons.

4.5 De zin van het leven

1. **Inleiding.** Diepere bedoeling? Zin? Hoe moet ik leven? Had ik een ander leven willen leiden? Heb ik dingen nagelaten? Godsdienst? God? Doel? Bedoeling?
2. **Christelijkheid.** Geschiedenis is een lineaire ontwikkeling met een begin en een einde. Er is een duidelijk doel in het leven. Waarden en doelstellingen voor de hele samenleving. **Hegel.** Geschiedenis is gericht op de mens inzicht verschaffen in rede en vrijheid. **Marx.** Doel is een klassenloze maatschappij waarin alle onrecht was uitgebannen. Geen succes geworden.
3. **16^eE.** Mensen werden beknot door idealen en ethische normen, religieus en niet-religieus, waaraan niet te ontkomen viel. **Nu.** Probleem met doel vinden. Sensatie en genot. We mogen aan alle idealen en normen twijfelen en ervaren zo een grote zinloosheid en leegte. Je moet iets doen wat de moeite waard is.
4. **Kierkegaard.** Ieder moet eigen waarheid en zin vinden. Kiezen ondanks angst als je je bewust bent van al je mogelijkheden en de gevolgen. Stadia: a) **esthetische:** genot, plezier, schoonheid en sensatie, b) **ethische:** plicht, samenleving, kerk, God, regels, offers, c) **religieus:** overgeven aan God. De mens creëert God door voor hem te kiezen. Basis voor **Existentialisme. Sartre.** Geen God, alleen wijzelf kunnen zin en doel geven aan ons leven. In Sartres filosofie neemt de mens de plaats van God in. Hij moet zijn eigen waarden scheppen en bepalen wat de zin van het leven is. Conventioneel kan, maar beter realiteit onder ogen zien met de keuzevrijheid en de angst die erbij horen. **De Beauvoir. De tweede sexe.** Ziet mensen meer als onderdeel van de samenleving. Feminisme. Existentie gaat vooraf aan geaardheid. Ethiek: we moeten alle mensen zo vrij mogelijk laten.
5. **Uitleiding.** Ook al volg je autoriteit, je blijft zelf verantwoordelijk. **Glover.** Geen puzzle, geen God, geen zin die we moeten ontdekken. **Singer.** Geen doel in leven. Het is evolutionair ontstaan. Voor jezelf leven of betrokken bij anderen. **Ricoeur.** Mijn band met mijn nakomelingen. **Solomon.** Zin van het leven schuilt in onze grote passies.